

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم محیطی و معماری
گروه جغرافیا طبیعی

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته GIS و سنجش از دور

عنوان

تولید مدل رقومی بارش (DPM) با استفاده از روش کمترین مربعات در محیط GIS

(مطالعه موردي: استان لرستان)

اساتید راهنما

دکتر محمدحسین رضائی مقدم
دکتر خلیل ولیزاده کامران

استاد مشاور

دکتر حسین خیری

پژوهشگر

مهندی بلواسی

۱۳۹۱ تیر

مشکر و قرداň

اینک که اطاف بی کرانش انجام رسیدن این دفتر را توفیق داد، بر خود واجب می دانم از زحات استادیار جند و کتر محمد حسین رضائی مقدم و

دکتر خلیل ولیزاده کامران که با راهنمایی های خویش این تحقیق را غنیمت نمودند از دکتر حسین خیری استاد مشاور و مدیریت محترم گروه

ریاضی کاربردی و اشکده علوم ریاضی که با توصیه های ارزشمند خود پر بار نمودن این پایان نامه کوشیدند صمیمانه سپسکنارم.

بر خود لازم می دانم از استادی محترم گروه جغرافیای طبیعی دانشگاه تبریز، جناب آقای دکتر شریام روستایی، مدیریت محترم گروه، جناب آقای

علی اکبر رسولی که در مقطع کارشناسی ارشد از راهنمایی هایشان بره جسم کمال مشکر را به جا آورم.

به چنین از مسئولین و کارکنان محترم سازمان هواشناسی استان لرستان و امور آب منطقه ای استان لرستان که دیتای لازم را در اختیار اینجانب قرار

دادند قرداňی می نایم.

و در آخر بوسه می زنم بر دستان مادر عزیزم و مشکر می کنم از برادران و خواهر عزیزم به پاس عاطفه سرشار و کرمای امیده نخش وجودشان، بهترین

پیشیان من بودند.

محمدی بلواسی فروردین ۱۳۹۱

تعدیم به بسیاری از زندگی ام

,

تام کسانی که عشق، صداقت و یکرگنی در چشمان زیبایشان نور افشاری می‌کند.

نام: مهدی	نام خانوادگی: بلواسی
عنوان: تولید مدل رقومی بارش (DPM) با استفاده از روش کمترین مربعات در محیط GIS (مطالعه موردي: استان لرستان)	
دکتر خلیل ولیزاده کامران	اساتید راهنما:
دکتر حسین خیری	استاد مشاور:
دانشگاه تبریز	قطع تحصیلی: کارشناسی ارشد GIS و سنجش از دور
تعداد صفحات: ۸۴	دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی
کلید واژه‌ها: درون‌یابی بارش، روش کمترین مربعات، استان لرستان، GIS، DPM	
چکیده	
<p>یکی از مراحل اصلی در مطالعات منابع آب برآورد توزیع مکانی بارندگی در مقیاس‌های زمانی متفاوت می‌باشد. هر نوع کاستی در انتخاب روش مناسب برآورد تغییرات مکانی بارندگی می‌تواند از عوامل مهم ایجاد خطا در به کارگیری مدل‌های بارش در مراحل پیش‌بینی و طراحی باشد. با توجه به اینکه، مطالعه بارش به عنوان یک عنصر بسیار مهم و رکن اساسی در مطالعات بیلان آب و اساس برنامه‌ریزی‌های منابع طبیعی هر کشوری شناخته می‌شود؛ و همچنین به دلیل کمبود ایستگاه‌های باران سنجی و نقطه‌ای بودن این ایستگاه‌ها، استفاده از مدلی که بتواند علاوه بر مقادیر بارش ایستگاه‌ها از عوامل دیگری همچون توپوگرافی، رطوبت و جهت شیب، بارش را درون‌یابی کند که شباهت بسیاری با واقعیت داشته باشد ضروری می‌باشد.</p> <p>در این پژوهش داده‌های بارش و رطوبت از ۹ ایستگاه سینوپتیک و ۳۱ ایستگاه باران‌سنجی استان لرستان به مدت ۱۲ سال آماری اخذ گردید. سپس با استفاده از روش کمترین مربعات روابط میان بارش با توپوگرافی و رطوبت به کمک نرم‌افزار Maple استخراج گردید؛ و سپس با اعمال این روابط در محیط GIS به کمک زبان برنامه نویسی پایتون مدل رقومی بارش را ایجاد گردید. نتایج حاصل از مدل رقومی بارش نشان می‌دهد که میزان بارش از ۰/۰۲ تا ۱۱/۶ میلی‌متر با مقدار اندازه‌گیری شده در ایستگاه‌ها اختلاف دارد. همچنین برای</p>	

سنجرش کارایی این مدل، داده‌های بارش در سوم اردیبهشت رادار TRMM را با خروجی این مدل در همین روز مقایسه شد و این نتیجه بدست آمد که ضریب تعیین برای داده‌های رادار TRMM، ۷۹ درصد و برای مدل رقومی بارش ۸۶ درصد می‌باشد.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات	
۱ ۱-۱ مقدمه
۲ ۲-۱ بیان مسئله
۴ ۱-۳ ضرورت و اهمیت تحقیق
۵ ۱-۴ سوالات تحقیق
۵ ۱-۵ فرضیه تحقیق
۵ ۱-۶ ساختار تحقیق
۶ ۱-۷ اهداف تحقیق
فصل دوم: پیشینه تحقیق	
۷ ۱-۲ مقدمه
۸ ۲-۲ منابع فارسی
۱۲ ۲-۳ منابع خارجی
فصل سوم: مواد و روش‌ها	
۱۳ ۱-۳ روش کمترین مربعات
۱۴ ۱-۱-۳ برازش منحنی
۱۴ ۲-۱-۳ خط کمترین مربعات
۱۵ ۳-۱-۳ برازش خطی چندگانه
۱۶ ۴-۱-۳ نماد گذاری ماتریسی برازش خطی چندگانه
۱۷ ۵-۱-۳ برازش رویه چندگانه
۱۸ ۶-۱-۳ نماد گذاری ماتریسی برازش رویه چندگانه
۱۸ ۷-۱-۳ درون‌یابی و برون‌یابی
۱۹ ۲-۳ مواد
۱۹ ۳-۳ نرم‌افزارهای مورد استفاده
۲۰ ۴-۳ رادار TRMM
۲۱ ۱-۴-۳ رادار بارش
۲۲ ۲-۴-۳ تشعشع‌سنج میکروویو
۲۲ ۳-۴-۳ اسکنر مرئی و مادون قرمز
۲۲ ۴-۴-۳ سیستم اندازه گیری تابش انرژی زمین و ابر

۲۳	سنجدنده تصویر بردار رعد و برق.	۵-۴-۳
۲۳	۵-۲ معرفی منطقه مورد مطالعه.	
۲۳	موقعیت جغرافیایی استان لرستان.	۱-۵-۳
۲۴	توپوگرافی استان لرستان.	۲-۵-۳
۲۵	ارتفاعات و دشت‌ها.	۳-۵-۳
۲۶	منابع آب استان لرستان.	۴-۵-۳
۲۶	رودخانه‌های استان.	۵-۵-۳
۲۷	دریاچه‌ها و تالاب‌ها.	۶-۵-۳
۲۷	توان آب در مقایسه با کشور.	۷-۵-۳
۲۷	مسائل و مشکلات آب استان.	۸-۵-۳
۲۸	بارندگی.	۹-۵-۳
۲۹	۱۰-۵-۳ جنگل‌ها.	
۳۰	۶-۳ ویژگی‌های انسانی منطقه مورد مطالعه.	
۳۰	جمعیت و نیروی انسانی.	۱-۶-۳
۳۰	جمعیت استان لرستان به تفکیک نقاط شهری و روستایی.	۲-۶-۳
۳۰	ترکیب جنسی جمعیت.	۳-۶-۳

فصل چهارم: یافته‌های تحقیق

۳۲	۱-۴ مقدمه.	
۳۴	۲-۴ DPM فروردین.	
۳۴	۱-۲-۴ ارتباط بارش با توپوگرافی.	
۳۴	۲-۲-۴ ارتباط بارش با رطوبت.	
۳۴	۳-۲-۴ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.	
۳۴	۴-۲-۴ یافته‌ها.	
۳۶	۳-۴ DPM اردیبهشت.	
۳۶	۱-۳-۴ ارتباط بارش با توپوگرافی.	
۳۶	۲-۳-۴ ارتباط بارش با رطوبت.	
۳۶	۳-۳-۴ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.	
۳۶	۴-۳-۴ یافته‌ها.	
۳۸	۴-۴ DPM خرداد.	

۳۸	ارتباط بارش با توپوگرافی.....	۱-۴-۴
۳۸	ارتباط بارش با رطوبت.....	۲-۴-۴
۳۸	ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.....	۴-۴-۴
۳۸	یافته‌ها.....	۴-۴-۴
۴۰		DPM ۵-۴ تیر
۴۰	ارتباط بارش با توپوگرافی.....	۱-۵-۴
۴۰	ارتباط بارش با رطوبت.....	۲-۵-۴
۴۰	ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.....	۳-۵-۴
۴۰	یافته‌ها.....	۴-۵-۴
۴۲		DPM ۶-۴ مرداد
۴۲	ارتباط بارش با توپوگرافی.....	۱-۶-۴
۴۲	ارتباط بارش با رطوبت.....	۲-۶-۴
۴۲	ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.....	۳-۶-۴
۴۲	یافته‌ها.....	۴-۶-۴
۴۴		DPM ۷-۴ شهریور
۴۴	ارتباط بارش با توپوگرافی.....	۱-۷-۴
۴۴	ارتباط بارش با رطوبت.....	۲-۷-۴
۴۴	ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.....	۳-۷-۴
۴۴	یافته‌ها.....	۴-۷-۴
۴۶		DPM ۸-۴ مهر
۴۶	ارتباط بارش با توپوگرافی.....	۱-۸-۴
۴۶	ارتباط بارش با رطوبت.....	۲-۸-۴
۴۶	ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.....	۳-۸-۴
۴۶	یافته‌ها.....	۴-۸-۴
۴۸		DPM ۹-۴ آبان
۴۸	ارتباط بارش با توپوگرافی.....	۱-۹-۴
۴۸	ارتباط بارش با رطوبت.....	۲-۹-۴
۴۸	ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت.....	۳-۹-۴
۴۸	یافته‌ها.....	۴-۹-۴

۵۰	۱۰-۴ آذر DPM
۵۰	۴-۱۰-۱ ارتباط بارش با توپوگرافی
۵۰	۴-۱۰-۲ ارتباط بارش با رطوبت
۵۰	۴-۱۰-۳ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت
۵۰	۴-۱۰-۴ یافته‌ها
۵۲	۱۱-۴ دی DPM
۵۲	۴-۱۱-۱ ارتباط بارش با توپوگرافی
۵۲	۴-۱۱-۲ ارتباط بارش با رطوبت
۵۲	۴-۱۱-۳ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت
۵۲	۴-۱۱-۴ یافته‌ها
۵۴	۱۲-۴ بهمن DPM
۵۴	۴-۱۲-۱ ارتباط بارش با توپوگرافی
۵۴	۴-۱۲-۲ ارتباط بارش با رطوبت
۵۴	۴-۱۲-۳ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت
۵۴	۴-۱۲-۴ یافته‌ها
۵۶	۱۳-۴ اسفند DPM
۵۶	۴-۱۳-۱ ارتباط بارش با توپوگرافی
۵۶	۴-۱۳-۲ ارتباط بارش با رطوبت
۵۶	۴-۱۳-۳ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت
۵۶	۴-۱۳-۴ یافته‌ها
۵۸	۱۴-۴ مقایسه مدل رقومی بارش با تصاویر ماهواره
۵۸	۴-۱۴-۱ ارتباط بارش با توپوگرافی در سوم اردیبهشت ماه ۱۳۸۹
۵۸	۴-۱۴-۲ ارتباط بارش با رطوبت در سوم اردیبهشت ماه ۱۳۸۹
۵۸	۴-۱۴-۳ ارتباط بارش با توپوگرافی و رطوبت در سوم اردیبهشت ماه ۱۳۸۹
۵۸	۴-۱۴-۴ یافته‌ها
۶۱	فصل پنجم: نتایج و آزمون فرضیات
۶۲	۱-۵ مقدمه
۶۲	۲-۵ آزمون فرضیه
۶۲	۳-۵ سوالات تحقیق

۶۵	۴-۵ نتیجه گیری و پیشنهادات.
۶۶	۵-۵ چالش‌ها و محدودیت‌های تحقیق

فهرست اشکال

..... شکل ۱-۳: موقعیت استان لرستان در ایران	۲۴
..... شکل ۲-۳: نمای سه بعدی منطقه مورد مطالعه	۲۵
..... شکل ۱-۴: نمایی از مدل DPM	۳۳
..... شکل ۲-۴: DPM استان لرستان در فروردین ماه	۳۵
..... شکل ۳-۴: DPM استان لرستان در اردیبهشت ماه	۳۷
..... شکل ۴-۴: DPM استان لرستان در خرداد ماه	۳۹
..... شکل ۵-۴: DPM استان لرستان در تیر ماه	۴۱
..... شکل ۶-۴: DPM استان لرستان در مرداد ماه	۴۳
..... شکل ۷-۴: DPM استان لرستان در شهریور ماه	۴۵
..... شکل ۸-۴: DPM استان لرستان در مهر ماه	۴۷
..... شکل ۹-۴: DPM استان لرستان در آبان ماه	۴۹
..... شکل ۱۰-۴: DPM استان لرستان در آذر ماه	۵۱
..... شکل ۱۱-۴: DPM استان لرستان در دی ماه	۵۳
..... شکل ۱۲-۴: DPM استان لرستان در بهمن ماه	۵۵
..... شکل ۱۳-۴: DPM استان لرستان در اسفند ماه	۵۷
..... شکل ۱۴-۴: نقشه بارش در سوم اردیبهشت ۱۳۸۹ ماهواره TRMM	۵۹
..... شکل ۱۵-۴: DPM استان لرستان در سوم اردیبهشت سال ۱۳۸۹	۶۰

فصل اول:

کلیات

۱-۱ مقدمه

یکی از مراحل اصلی در مطالعات منابع آب برآورد توزیع مکانی بارندگی در مقیاس‌های زمانی متفاوت می‌باشد. هر نوع کاستی در انتخاب روش مناسب برآورد تغییرات مکانی بارندگی می‌تواند از عوامل مهم ایجاد خطا در به کارگیری مدل‌های بارش در مراحل پیش‌بینی و طراحی باشد. به علاوه در مطالعات بیلان آب، کاهش عدم قطعیت در برآورد توزیع مکانی بارندگی اهمیت فراوانی دارد. روش‌های مختلفی برای تحلیل مکانی بارندگی بر اساس داده‌های نقطه‌ای حاصل از ایستگاههای باران سنجی وجود دارد. از جمله این روش‌ها می‌توان به روش‌های زمین آماری^۱ اشاره نمود. روش‌های زمین آماری به دلیل در نظر گرفتن همبستگی و موقعیت و آرایش مکانی داده‌ها، مورد توجه بسیاری از کاربردهای مهندسی هستند. در این پژوهش از تکنیک‌های زمین آماری و روش کمترین مربعات^۲ برای برآورد توزیع مکانی بارندگی ماهانه در استان لرستان بررسی شد.

۲-۱ بیان مسئله

مدل‌های زمین همواره مورد درخواست نظامیان، طراحان، معماران، مهندسان راه و ساختمان، بعلاوه دیگر متخصصین در علوم مختلف زمین بوده است. در ابتدا مدل‌های زمینی به صورت فیزیکی بودند و توسط لاستیک، پلاستیک، ماسه و غیره ساخته می‌شدند. از اوخر دهه ۱۹۵۰، کامپیوتر وارد این رشته شد و از آن زمان به بعد مدل سازی سطح زمین به صورت عددی و رقومی انجام می‌شود که منجر به مبحث علمی به نام مدل سازی رقومی زمین شد (لی و همکاران، ۲۰۰۰).

¹ Geostatistical

² Least Squar Method

بارش^۱ یکی از عناصر مهم اقلیمی می‌باشد که در بیلان آب، ایجاد جریان‌های سطحی، وضعیت سفره‌های آب‌های زیرزمینی، و به عنوان منبع مهم در تغذیه رودخانه‌ها و چشمه‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است. بارش یکی از عوامل مهم تولید محصولات کشاورزی به ویژه زراعت دیم در ایران می‌باشد. بارش در عین اینکه می‌تواند نیازمندی‌های گیاهان را تأمین کند و بخشی از جریان رودخانه‌ای را فراهم آورد، به دلیل پدیده‌های همراه خود همچون سیل در بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی منجر به خسارات قابل توجهی می‌شود، گزارشات متعدد خسارات محصولات کشاورزی ناشی از بارش‌های مخرب و همچنین سیلاب‌های که منجر به تخریب زیرساخت‌های اقتصادی و عمرانی از جمله راه‌های ارتباطی، پل‌ها و حتی ارتباطات مخابراتی و نیز تلفات جانی اهمیت موضوع را بیان می‌کند (دین‌پژوه و همکاران، ۱۳۸۲).

با توجه به اینکه، مطالعه بارش به عنوان یک عنصر بسیار مهم و رکن اساسی در مطالعات بیلان آب و اساس برنامه‌ریزی‌های منابع طبیعی هر کشوری شناخته می‌شود؛ و همچنین به دلیل کمبود ایستگاه‌های باران سنجی و نقطه‌ای بودن این ایستگاه‌ها، استفاده از مدلی که بتواند علاوه بر مقادیر بارش ایستگاه‌ها از عوامل دیگری همچون توپوگرافی، رطوبت، جهت شیب، بارش را درون‌یابی کند که شباهت بسیاری با واقعیت داشته باشد ضروری می‌باشد.

رادار TRMM^۲ در ۲۸ نوامبر ۱۹۹۷ با همکاری سازمان فضایی دو کشور امریکا و ژاپن به فضا پرتاب شد. این ماهواره دارای ۵ سنسور اصلی است که هر یک از این سنسورها به نوعی پارامترهای

¹ Precipitation

² Tropical Rainfall Mieasuring Misson

وابسته به بارش را اندازه‌گیری می‌کنند.

استان لرستان در غرب ایران بین ۴۶ درجه و ۵۱ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی و ۳۲ درجه و ۳۷ دقیقه تا ۳۴ درجه ۲۲ دقیقه قرار گرفته است و وسعت آن حدود ۲۸۵۵۹ کیلو متر مربع است. این استان از شمال با استان همدان، از شمال شرقی با استان مرکزی، از شمال غربی با استان کرمانشاه، از غرب و جنوب غربی با استان ایلام، از جنوب با استان خوزستان و از جنوب شرقی با استان چهارمحال و بختیاری و از شرق با استان اصفهان هم جوار می‌باشد. از ویژگی‌های طبیعی این خطه کوهستانی بودن آن است به نحوی که قسمت هموار آن منحصر به چند دره آبرفتی و چند دشت کوچک می‌باشد. قلل رفیعی از رشته کوه‌های زاگرس به طور موازی از شمال غرب به جنوب شرق سراسر این استان را فرا گرفته‌اند.

۳-۱ ضرورت و اهمیت تحقیق

تولید سطوح پیوسته‌ی مورد استفاده برای نمایش اندازه‌گیری خاص یک توانایی کلیدی مورد نیاز در بیشتر کاربردهای سیستم اطلاعات جغرافیایی است (ترابی آزاد، ۱۳۸۹، ۲۵). به طور کلی چیزهای که به هم نزدیکترند بیشتر از چیزهایی که به هم دورترند بهم شبیه می‌باشند این یک قاعده بنیادی در علوم جغرافیایی است (تабلر^۱، ۱۹۷۰)؛ و این اساس درونیابی‌ها است. نظر به این که ایستگاه‌های هواشناسی میزان بارش را در یک نقطه به ما می‌دهند و در مناطقی که ما ایستگاه نداریم لزوم ایجاد مدلی که بتوان با استفاده از آن بارش را درونیابی کرد ضروری می‌باشد همچنین به دلیل

^۱ Tobler

کافی نبودن تعداد این ایستگاه‌ها و توپوگرافی شدید منطقه مورد مطالعه، تکنیک‌های موجود در نرم‌افزار ArcGIS نمی‌تواند از دقت کافی برخوردار باشد.

۱-۴ سوالات تحقیق

- ۱) ارتباط بین بارش و رطوبت به چه صورت است؟
- ۲) آیا بارش و ارتفاع ارتباط معناداری وجود دارد؟
- ۳) چه رابطه‌ای بین بارش و عامل ارتفاع و عنصر بارش در حالت کلی وجود دارد؟

۱-۵ فرضیه تحقیق

دقت مدل DPM با بهره‌گیری از پارامترهای ایستگاه‌های هواشناسی زمینی در مقایسه با داده‌های TRMM بیشتر است.

۱-۶ ساختار تحقیق

پایان‌نامه حاضر در پنج فصل تنظیم شده است. فصل اول به بیان کلیات، فصل دوم به بررسی پیشنه تحقیق، فصل سوم به بررسی ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه، مواد و روش‌ها، فصل چهارم به بحث و تجزیه تحلیل یافته‌ها و در نهایت فصل آخر هم به نتیجه‌گیری و آزمون فرضیات اختصاص یافته است.

۷-۱ اهداف تحقیق

هدف از انجام این پژوهش تهیه مدلی به نام مدل رقومی بارش یا به صورت اختصاری^۱ DPM است که بوسیله بارش را با استفاده از روش کمترین مربعات با درنظر گرفتن عوامل توپوگرافی، رطوبت و جهت شیب میانیابی نمود.

^۱ Digital Precipitation Model

فصل دوم:

پیشینه تحقیق

۱-۲ مقدمه

هدف از این بخش بررسی پژوهش‌ها و مطالعاتی است که در زمینه مدل رقومی بارش انجام گرفته است. این قسمت خواننده را با کارها و زمینه‌های قبلی و حیطه مورد مطالعه آشنا می‌سازد. این فصل ازدو بخش کلی تشکیل شده است، در بخش اول به پژوهش‌های انجام شده داخلی و بخش دوم به پژوهش‌های انجام شده داخلی خارجی پرداخته شده است.

۲-۲ منابع فارسی

دین‌پژوه، یعقوب و همکاران (۱۳۸۲) در تحقیقی با عنوان «انتخاب متغیرها به منظور پهنه‌بندی اقلیم بارش ایران با روش‌های چند متغیره» با استفاده از داده‌های ۷۷ ایستگاه هواشناسی کشور به پهنه‌بندی بارش پرداختند و کل سطح کشور را به ۶ منطقه همگن و یک منطقه ناهمگن تقسیم نمودند.

رضائی‌مقدم، محمدحسین و ثقفی، مهدی (۱۳۸۳) در پژوهشی با عنوان «طبقه‌بندی و تحلیل مورفولوژی لندفرم‌های زمین با استفاده از DEM و GIS (مطالعه موردنی: دامنه‌های شمالی سبلان)» به بررسی روش‌های مورد استفاده در این مطالعات یعنی روش‌های سنتی و روش‌های خودکار پرداختند. گذشت زمان، پیشرفت تکنولوژی و نیز دسترسی به ابزار و امکانات مورد نیاز، استفاده از روش‌های خودکار را برای بیشتر محققین فراهم ساخته است. و همچنین به دلیل دقت، کارایی، صرف زمان کمتر در مقایسه با روش‌های دستی، گسترش روش‌های خودکار بیش از پیش افزایش یافته است؛ و به این نتایج دست یافتند که وجود تشابه در نتایج حاصل از روش‌های خودکار با لندفرم‌های موجود در منطقه، میان دقت این روش طبقه‌بندی است.